

Pracovní povinnost a nově vzniklá subpopulace studujících se specifickými potřebami

Mandatory Work and the New Subpoulation of Studying With Special Needs

Kateřina Brzáková Beksová, Lenka Nádvorníková

Abstrakt: Cílem výzkumného sdělení je porozumět vlivu pracovní povinnosti při koronavirové pandemii na souběžné vysokoškolské studium a zároveň zpětně poukázat na skutečnost, že studentky v prezenční formě bakalářského studijního programu speciální pedagogika Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci byly aktuálně i potenciálně ohroženy rizikem studijních neúspěchů. Příspěvek ve své první části teoreticky vysvětluje souvislost krizové situace a vzniku specifických potřeb u studentek TUL. Následně reflektuje nový fenomén specifických potřeb, které vyvstaly na základě popsanych názorů a postojů studentek v pracovní povinnosti. Zjistili jsme, že pandemie vyvolala u studujících v pracovní povinnosti změny sociálního statutu a ovlivnila plnění jejich studijních povinností. Článek předkládá interpretaci zkušeností studentek se znevýhodněním způsobeným nedostatečnou saturací některých studijních nároků. Na základě výzkumných závěrů předkládáme požadavek precedentního práva studentů na okamžité i následné poskytování podpory a konstatujeme redefinování nové role vysokoškolského poradenství v době krize.

Klíčová slova: Krize, specifické potřeby, student v pracovní povinnosti, podpora, znevýhodnění.

Abstrakt: The purpose of the research paper is to understand the influence of mandatory work in coronavirus pandemic on concurrent university studies and at the same time to point out the fact that students in the full-time form of the bachelor's Degree Special Education Programme of the Faculty of Science, Humanities and Education Technical University of Liberec were currently and potentially at risk of study failures. In its first part, the paper theoretically explains the connection between the crisis situation and the emergence of special needs in TUL students.

In the following chapter, it reflects the new phenomenon of special needs, which arose on the basis of the described opinions and attitudes of students in the mandatory work. It points to the finding that the pandemic situation caused changes in the social status of students in the mandatory work and affected their fulfilment of study duties. The article presents an interpretation of the experience of female students with disadvantages caused by insufficient saturation of some study entitlements. Based on the research conclusions, we submit a request for a precedent right of students to provide support immediately and subsequently, and we note redefining the new role of university counselling in times of crisis.

Keywords: Crisis, special needs, student in mandatory work, support, disadvantage.

Úvod

Během výkonu pracovní povinnosti (dále jen „PP“) se mnohdy od základů změnil osobní, studentský a v některých případech i profesní život studujících. Ti se potýkali s náročnou situací, kdy museli přeskupit vlastní priority, aby mohli pomáhat a zároveň zvládnout studium. Prostřednictvím předloženého článku chceme poukázat na skutečnost, že v podobných krizových situacích se studující ocitají ve znevýhodnění, které je způsobeno kumulací změn a stresem z nové povinnosti. V případě pandemie dokonce povinnosti, jejíž uložení je vázáno na (finanční) sankce, které u mladých dospělých nemají obdoby¹. Záměrem příspěvku je definování specifických potřeb studujících pro precedentní obhajobu nároku na jejich saturaci během jakékoliv podobné situace. Dále hodláme

navrhnout způsoby podpory, které by v budoucnu mohly zmenšit, či dokonce eliminovat riziko studijního neúspěchu, anebo zabránit potenciálnímu strachu z profesní zodpovědnosti při výkonu pomáhajícího povolání, mezi které speciální pedagogika patří.

Pracovní povinnost

S PP jsme se poprvé setkali, asi jako většina z nás, až v roce 2020 v souvislosti s koronavirovou krizí, i když tento institut je v legislativě znám již relativně dlouho, konkrétně od roku 2000. PP je ukotvena v zákoně č. 240/2000 Sb., o krizovém řízení, v platném znění. Je definována jako *povinnost fyzické osoby vykonávat po nezbytnou dobu určenou práci, která je nutná pro řešení krizové situace a kterou je tato osoba povinna*

¹ S tímto názorem jsme se setkali i v našem výzkumu. Jedna respondentka uvedla, že ač se sama dobrovolně přihlásila k PP, neustále ji stresovaly myšlenky na možnou sankci. I kdyby potřebovala pomoci vlastním rodičům či prarodičům, musela by upřednostnit PP, aby se sankcím vyhnula.

konat v místě určeném orgánem krizového řízení. Díky tomu, že jsme se doposud v novodobé historii s obdobnou situací, jako byla koronavirová krize, nesetkali, zastihla nás nepřipravené. PP jsme neznali a nevěděli, co obnáší, na co má člověk v PP právo, zda může PP odmítnout, případně jakým sankcím se tímto úkonem vystavuje. Přestože i zde platí známá právní zásada, že neznalost zákona neomlouvá, o PP nevěděly nic studující, a bohužel v té době nebyl téměř nikdo, kdo by jim mohl poradit a PP podrobněji vysvětlit. Dalo by se říci, že jsme my, vyučující, v této situaci jako pomoc a opora studujících, selhali.

PP povinnost byla vyhlášena celkově třikrát, z toho pro studující pomáhajících profesí dvakrát. První vlna PP trvala od 12. 3. 2020 do 10. 5. 2020 (Usnesení č. 79/2020 Sb., čl. I, II; Usnesení č. 90/2020 Sb., respektive navazující Usnesení č. 158/2020 Sb., čl. I, II), druhá vlna PP byla vyhlášena dne 30. 9. 2020 s platností od 5. 10. 2020 (Usnesení č. 409/2020 Sb., odst. 1-7; Usnesení č. 411/2020 Sb., odst. 1-6) a trvala až do 15. 12. 2020. Třetí vlna PP byla vyhlášena pouze pro studující zdravotnických a lékařských oborů a trvala od 8. 3. 2021 do 11. 4. 2021.

Mnozí studující Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (dále jen „FP TUL“) pracovali v době koronavirové krize jako dobrovolníci, většinou pomáhali s hlídáním dětí zdravotníků a dalších

důležitých profesí přímo v místě jejich bydliště nebo se podíleli na pedagogické činnosti v rámci on-line výuky, kdy studující pomáhali pedagogům základních a mateřských škol. Převážně se jednalo o doučování dětí a pomoc s přípravou výukových materiálů, pomůcek či prezentací. S PP jako takovou se osobně setkali pouze někteří studující, stejně tak i studentky bakalářského studijního programu speciální pedagogiky v prezenční formě (dále jen „studentky speciální pedagogiky“), o jejichž prožitcích a zkušenostech z PP je náš příspěvek.

Studující FP TUL byli prvotně obesláni na začátku března 2020 hromadným mailem ze studijního oddělení, ve kterém jim bylo oznámeno, že byla vyhlášena PP pro studijní programy připravující se pro výkon pomáhajících profesí, kam speciální pedagogika dle zákona č. 108/2006 Sb., v platném znění, o sociálních službách, patří. Následně studující obdrželi další hromadný mail s informací, že krajský úřad si může od vedení fakulty vyžádat jmenný seznam těchto studujících, a zároveň jim byl zaslán stroze informující dokument s názvem *Základní informace k pracovní povinnosti žáků a studentů*, jenž charakterizoval PP dle zákona o krizovém řízení. Následující den byla databáze studujících předána libereckému krajskému úřadu, který téměř okamžitě po jeho obdržení některé studující povolal. Ve skutečnosti byla k PP povolána pouze menšina studujících, kteří spadali do uvedené skupiny

pomáhajících profesí. PP nastoupilo v první i druhé vlně přibližně 25 % studujících z 1. a 2. ročníku bakalářského studia speciální pedagogiky. Studující posledního ročníku nebyli k PP povoláni. Všechny studentky speciální pedagogiky v PP byly povinny do pobytových sociálních služeb pro seniory. S touto cílovou skupinou však s ohledem na studijní plán neměly doposud žádnou zkušenost. Možnost výkonu odborné praxe u seniorské populace je ve studijním plánu začleněna až na konec 4. semestru.

Změny ve vzdělávání na FP TUL během pandemie

Je zřejmé, že vzniklá situace nemá v novodobé historii žádný precedens. Přinesla do způsobu vzdělávání mnoho otázek a je pravděpodobné, že odpovědi budeme sbírat ještě několik let. Přínos nových metod a zejména používání informačních technologií ve výuce je nepopíratelný. Na druhou stranu on-line vzdělávání či hybridní výuka měly negativní dopad na studující a někdy i na vyučující. Dozvuky sociální izolace, psychického i sociálního diskomfortu a určitý druh „zpohodlnění“ vnímáme u studujících dodnes.

Na existenci sociální izolace v rámci on-line výuky poukázal také Černý (2021, s. 41–43), který uvádí, že studující vnímali v on-line prostředí pocitově nižší míru možnosti zapojení se do výuky a vyučující pocítovali absenci sociálních interakcí. Ukázalo se, že v rámci *on-line výuky*

je sociální kontakt mimořádně důležitý a moderní technologie ho mohou do jisté míry také saturovat. K tomu, aby se to ale skutečně dařilo, je třeba provádět intenzivnější změny výukových forem, úkolů a diskusí. ...Nelze jednoduše vzít obsah kurzu, požadavky na ukončení, metody výkladu atp. a se vším ho přenést do on-line prostředí. V době pandemie a zákazu prezenční kontaktní výuky bylo vysokým školám doporučeno pro zajištění výuky využívat v maximální možné míře nástroje distančního vzdělávání. Rada Národního akreditačního úřadu pro vysoké školství umožnila aplikaci těchto nástrojů do výuky bez ohledu na formu studia (Sdělení NAÚ v souvislosti s mimořádným opatřením MZD k odvolání přímé výuky na vysokých školách), proto byla zakomponována i do výuky u studujících speciální pedagogiky, která je akreditována jak v prezenční, tak v kombinované formě.

Realizaci distanční formy výuky podnítil také rektor TUL, resp. děkan FP TUL prostřednictvím interních příkazů, v nichž bylo doporučeno používat při výuce libovolné platformy pro on-line výuku, případně přednášky nahrávat a umísťovat do e-learningového prostředí Moodle. Toto by jistě ulehčilo mnoha studujícím v PP zvládat studijní povinnosti, protože by mohli přednášky, semináře či cvičení shlédnout v kterékoli době. Bohužel někteří akademičtí pracovníci toto neuměli a sami se museli sžívat s novými technologiemi, proto většinou výu-

ka probíhala jen on-line přes platformu Google Meet či Microsoft Teams a pouze jednotky vyučujících výuku nahrávaly. Je však možné, že někteří vyučující se také obávali o know-how svých přednášek a seminářů, hrozili se toho, že by jejich materiály „volně putovaly“ po sociálních sítích, neboť nebyla v té době jednoznačně upravena autorská práva v souvislosti s online výukou a nahrávanými dokumenty. Z hlediska plnění studijních povinností vyšlo vedení fakulty vstříc studentům (všem, nejen těm v PP) tak, že byla prodloužena v akademickém roce 2019/2020 doba pro splnění těchto povinností o 14 dní, do 18. září 2020, čímž se prodloužil také termín zápisu do druhých a vyšších ročníků pro akademický rok 2020/2021 na dobu od 22. září 2020 (Příkaz děkana FP TUL č. 2/2020). Dále byla snížena hranice kreditů pro zápis studentů po prvním roce studia do dalšího akademického roku ze 40 na 35 (Příkaz děkana FP TUL č. 3/2020). Kromě toho mohl být započten (alespoň částečně, v souladu se studijním zaměřením) některým studentům výkon PP jako plnění odborné praxe.

Kriticky však musíme přiznat, že komunikace mezi vedením fakulty, akademickými pracovníky a studujícími nebyla efektivní. Vedení fakulty sice ustanovilo osobu, která spolupracovala s libereckým krajským úřadem, a tudíž měla k dispozici průběžně aktualizovaný jmenný seznam všech studujících, kteří byli povoláni k PP, ale tyto informace

se již k vyučujícím nedostaly. Studující v PP měli sami oslovit vyučující a oznámit jim tuto skutečnost. Někteří tak doopravdy učinili, ale většinou jen jednou, i když PP trvala několik týdnů, a tak ne vždy byl na jejich absenci brán dostatečný zřetel. Kdyby tomu tak bylo, mohlo se alespoň částečně předejít nespravedlnosti v učebním procesu.

Student v krizi

Pro vysokoškolského studujícího představuje krize situaci, kdy dochází k dlouhodobému hromadění zátěže, vyvolané stresem (tlakem povinností, nedostatkem času), frustrací (různorodým zklamáním, opakujícími se negativními zprávami), ba dokonce deprivací (nemožností uspokojovat důležité bio-psycho-sociální potřeby přiměřeným způsobem). Ke krizovému stavu přispívá strach z něčeho nového, z vlastní nekompetentnosti, ale i obava z nákazy, odloučení od rodiny či z umírání. Poláčková Šolcová (2018, s. 94–95) uvádí, že zdravý způsob zvládání krizových situací se děje prostřednictvím sdílení těžkostí a stresu v empatickém sociálním prostředí s dostatečnou oporou. Za nezastupitelnou považuje účast blízkých na přerámování krizové situace, díky níž může vzniknout nová perspektiva v chápání negativní situace a přinést optimistické zvládání těžkých emocí. Rodina představuje důležité sociální klima, které svou intimitou a hodnotami poskytuje výchovný vzor pro strategie

řešení problémů. Druhým významným sociálním prostředím pro získávání zkušeností a imitačních idolů by pro studující měla být (vysoká) škola².

Díky vývojově podmíněné psychické diferenciaci a duševní nezávislosti dospívající (později dospělý) student vnímá a jedná sám za sebe (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 161). Pro zvládání rizikových situací je pak kromě autonomie důležitá starost o sebe. Tato protektivní vlastnost se jeví přímo úměrně potenciálu sebepečce (Petriková, Lichner, 2021, s. 96-104). Sebepečce je součástí emoční inteligence, která determinuje úspěšnost adaptace jedince na zátěžové situace. Paulík (2017, s. 9) dává do souvislosti lidský adaptační proces s úrovní schopnosti zvládat nároky (zátěž) a odolávat vůči stresu. Za společný základ považuje dispozice v interakci s uplatňováním obranných mechanismů a preferencí copingových strategií. Díky těmto duševním komponentám vzniká schopnost flexibilně se přizpůsobit nechtěným změnám a nadále účinná řešení situací uplatňovat.

Emočně rozumně, resp. vědomě a cíleně nakládat s pocity v krizové situaci zahrnuje také kompetentní zacházení s vlastním prožíváním, včetně přijímání nepříjemných, bolestných pocitů a ocho-

ty zpracovávat emoční traumata. Emočně inteligentní člověk umí těžit ze zkušeností, dokáže být odpovědný za emocionální ovládnutí, nemanipuluje s vlastními obavami, dokáže být radostný a je empatický. Emoční inteligence v zátěži zajišťuje sebeuvědomování, sebeřízení, společenské vědomí a schopnost zvládat vztahy, které se evidentně projevují na úspěchu v práci (Goleman, 2011; Pletzer, 2009; Wilding, 2010).

Studující se specifickými potřebami

Rovnost přístupu ke vzdělání na vysokých školách je v ČR dána mimo jiné Listinou základních práv a svobod. *Konkrétní a závazná opatření ve vztahu ke studentům se speciálními vzdělávacími potřebami, která by měly české vysoké školy zavést a udržovat, však nejsou nikde zákonně stanovena* (Černá, 2010). Technická univerzita v Liberci má Centrum služeb studentům se specifickými potřebami, které je součástí Akademické poradny a centra podpory³. V době, kdy zákon uložil PP, měl student VŠ nárok na rovné příležitosti. Jakkoliv jednotlivé univerzity poradenství poskytují/poskytují, neexistuje dosud závazný

² Studijní kolektiv nepovažovala ani jedna respondentka našeho výzkumu za podpůrné sociální prostředí. Později nabízenou možnost individuální či skupinové podpory ze strany školy využily jen některé z nich.

³ Nabízí mj. psychologické poradenství (podpora při zvládání stresových stavů, pomoc při řešení studijních, vztahových či osobnostních problémů), studijní poradenství (pomoc při řešení studijních problémů), sociální poradenství (odborné poradenství v tíživých životních situacích) a poradenství pro uchazeče a studenty se specifickými potřebami (tul.cz).

úzus, který by studujícího v PP definoval jako studenta se specifickými potřebami a stanovil pro něho konkrétní způsoby podpory za účelem intervence ve vzdělávání a prevence studijního neúspěchu.

Metodika výzkumu

Pro výzkum jsme zvolili kvalitativní strategii, která nám umožnila poznání sociální reality. Výzkumnou metodou bylo dotazování, výzkumnou technikou polostrukturovaný hloubkový rozhovor. Během realizace výzkumu byl kladen velký důraz na důvěru mezi tazatelem a tazaným, neboť ta nám pak umožnila proniknout hluboko do zkoumaného tématu (Miovský, 2006, s. 161). Výzkum probíhal dlouhodobě ve 3 etapách v období od března 2020 až do září 2021. V první etapě proběhl předvýzkum, v následujících dvou etapách vlastní výzkumné šetření.

Abychom zjistili, zda studující budou ochotni sdílet své prožitky z PP, byl proveden v období od půlky dubna do konce května 2020 *předvýzkum*. Všem 17 studujícím z 1. a 2. ročníku bakalářského studijního programu speciální pedagogiky FP TUL v prezenční formě, kteří byli v 1. vlně v PP, jsme zaslali v půlce dubna 2020 hromadný mail s dotazem, zda mají potřebu sdílet své zážitky z PP, případně saturovat potřeby spojené s jejím výkonem a s plněním studijních povinností. Na naši výzvu reagovaly 3 studentky. S těmito studentkami se uskutečnily polostrukturované rozhovory s cílem ověřit výzkumný nástroj v praxi.

V červnu 2020 se uskutečnila *druhá etapa výzkumu*, která probíhala obdobně jako předvýzkum. Hromadným mailem byly k účasti osloveny záměrně studentky studijního programu speciální pedagogiky, které byly v PP. Celkově bylo těchto studentek 17, ale z tohoto počtu jsme vyloučili 3 studentky, které se účastnily předvýzkumu, tudíž základní výzkumný soubor čítal 14 studentek. Na naši výzvu nakonec zareagovalo 8 z nich, které vytvořily vlastní výzkumný soubor. Díky neutěšené epidemické situaci probíhaly rozhovory přes platformu Google Meet, byly nahrávány (se souhlasem respondentek) a následně byl proveden doslovný přepis rozhovoru. Všechny rozhovory byly podrobeny analýze za pomoci předem stanovených kódů. Výsledky této fáze výzkumu poukázaly na problémy, které vycházely z emočního, profesního, ale i studijního diskomfortu a staly se podkladem pro poslední fázi výzkumu, který byl zaměřen na zpracování osobních zkušeností (Nádvorníková, Brzáková Beksová, 2021, s. 185), jehož dílčí výstupy jsou prezentovány v následujících částech článku.

V květnu až září 2021 proběhla *poslední fáze výzkumu*, kdy jsme opět hromadným mailem oslovili studentky, které se účastnily druhé etapy výzkumu, zda by měly zájem zúčastnit se kvalitativního výzkumného šetření s cílem zjistit jejich názory a pocity na vlastní PP v průběhu koronavirové epidemie. V tomto případě čítal základní výzkumný vzorek 8 respondentek a vlastní výzkumný soubor byl

Tabulka 1. Charakteristika vlastního výzkumného souboru

Respondent	R1	R2	R3	R4	R5	R6	R7	R8
Ročník studia v PP	2.	1., 2.	2.	2.	2.	2.	2.	1., 2.
Věk v době nástupu PP	22 let	21 let	22 let	22 let	21 let	21 let	20 let	22 let
Účast v 1. vlně PP	Ne	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ano
Účast v 2. vlně PP	Ano	Ano	Ne	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano

Zdroj: vlastní šetření

totožný, neboť na naši výzvu zareagovaly všechny respondentky z předchozí etapy výzkumu. Charakteristika vlastního výzkumného souboru je uvedena v tabulce 1.

Po vzájemné dohodě mezi respondenty a výzkumníky a z časových, epidemičských i ekonomických důvodů se rozhovory uskutečnily opět online přes Google Meet v průběhu června až září 2021. Jednotlivé rozhovory v délce 40–50 minut byly nahrávány (se souhlasem respondentek) a následovala jejich doslovná transkripce. Poté byly podrobeny analýze za pomoci otevřeného a tematického kódování. Vytvořili jsme kódy, které jsme kategorizovali na základě komparace výpovědí.

Cílem šetření bylo zjistit pocity a názory studentek studijního programu speciální pedagogiky FP TUL na vlastní PP. Hlavní výzkumná otázka byla definována následovně: Jaké jsou názory studentek studijního programu speciální pedagogiky FP TUL na PP? V souvislosti s ní byly stanoveny následující 4 dílčí výzkumné otázky.

- Jaký postoj zaujaly studentky k povolání k PP?
- Jaké pocity prožívaly studentky v souvislosti s nařízenou PP?
- Jaké zkušenosti z PP formovaly profesní kompetence?
- Jaký vliv měla PP na jejich souběžné prezenční studium?

V tomto výzkumném sdělení se z důvodu velkého množství získaných dat a tematického zaměření článku věnujeme pouze vlivu PP na souběžné studium. Stanovili jsme 4 kategorie a s nimi související kódy (tabulka 2), které jsou v následujících kapitolách podrobně vyhodnoceny a reflektovány v kontextu výzkumných zjištění.

Prezentace dílčích výsledků výzkumu

V této části příspěvku představíme výsledná zjištění v kontextu vlivu PP na souběžné prezenční studium dle výše uvedených čtyř kategorií (tabulka 2) – studijní statut, plnění studijních povinností, znevýhodnění a saturace potřeb.

Tabulka 2. Přehled kategorií a kódování

Kategorie	Kódy
1. Studijní statut	Nařízená PP, sociální prestiž Dobrovolná angažovanost, prospěšnost Nevyhovující podmínky
2. Plnění studijních povinností	Kolize studia a PP Nepřehlednost situace Riziko studijního neúspěchu
3. Znevýhodnění	Nadměrný stres, únava, obavy Umocněná sociální izolace, nezpracovaná traumata Nedostatečná protekce v krizi, dezinformace
4. Saturace potřeb	Smysluplnost, prospěšnost, odolnost a profesní zkušenosti Specifické potřeby Možnost sdílení

Zdroj: vlastní šetření

Kategorie studijní statut a plnění studijních povinností

Studijní statut na obecné úrovni ovlivnilo samotné nařízení PP. Moment kolize studia a práce s nevyhovujícími podmínkami pro plnění studijních povinností vnímáme jako statut studenta se znevýhodněním. *Sladění studijních a pracovních povinností, ale též rodinných potřeb, bylo fyzicky, psychicky a mnohdy i finančně a logisticky náročné. Výzkumem bylo také zjištěno, že realizace PP byla náročnější u studujících prvních ročníků, kteří v předchozím studiu absolvovali studijní obor „nepomáhající profese“ či všeobecného vzdělání (Nádvorníková, Brzáková Beksová, 2021, s. 188).*

Souběh plnění studijních povinností a PP byl náročný v mnoha ohledech⁴. Studentky v PP často nemohly být na přednáškách a vyučující ani neměli jmenný seznam studujících v PP, proto netušili, koho, na jak dlouho a jak mají ve svých požadavcích zohlednit. Nakonec si každý vyučující na Katedře sociálních studií a speciální pedagogiky (dále jen „KSS“) FP TUL zjišťoval informace sám, což zase vedlo k řešení formalit při probíhající on-line výuce.

Nakonec někteří vyučující nahrávku přednášky poskytli, aby bylo možné ji využít libovolně po práci. *Nám často chyběly ty informace, které se dostávaly na hodinách a nám unikly a pak jsme to*

⁴ *Kdyby se náhodou zase stalo něco podobného, tak kdyby ten postoj k nám byl trošku jiný. Víc empatický, a ne tak suverénní. Věřím, že jak pro mě, tak i pro ostatní studenty to znamenalo spoustu stresu právě stíhat tu školu. Ale na druhou stranu zase jsme viděli nové věci, což by nám třeba praxe neumožnila. Rozhodně jsme měli víc možností poznat to do hloubky (R2).*

musely samy zjišťovat, abychom to dokončily a už pak na to bylo daleko míň času (R1). Opakovaně žádat o zápisky kolegyně, které na PP nebyly, bylo nepříjemné. Já jsem ztratila absolutně přehled. Chtěla bych zvládat ten multitasking, ale jsem na to hrozně špatná. Prostě nezvládám víc věcí najednou. Abych to dělala pořádně. Takže jsem to různě zanedbávala, zhoršil se mi hodně prospěch. Ale pro mě byl nejhorší ten stres. Ten obrovský stres, kdy jsem vlastně nevěděla, co a jak. A musela jsem se stále ptát spolužaček, se kterými jsem se zas tak dobře nebavila a musela jsem po nich chtít doplňující informace (R8). Vypověděly také, že studiu věnovaly veškeré volno a víkendy, tím pádem jim nezbyval čas na odpočinek. Zároveň jim studium komplikovaly závažné okolnosti, které se děly díky systémovým chybám a informačnímu chaosu. V tu dobu nevznikl žádný jednotný koncept pro systematickou podporu subpopulace studentů v PP, ale ani studentů dobrovolníků.

Pod tlakem narůstajících povinností, souvisejících se zapojením do PP, u něko-ho došlo k odložení zápočtů či zkoušek. Některé studentky litovaly absence na prezentaci zajímavých témat, která samostudiem nelze získat. Jiným se naopak zdálo, že z dlouhodobého hlediska jejich studium nijak ohrožené nebylo. A potom udržet se taky nějak v tom školním režimu. Což mi nakonec nevyšlo. Ale já si říkám, jestli to bylo nakonec tou PP nebo tím, že byl ten lockdown. Nebo vším dohromady. Ale to, že jsem si posunula všechnu ty školní povinnosti, to asi nebude úplně

náhoda. Protože přece jenom jsem v té škole byla docela dobrá. Já jsem měla prospěchový stipendium, všechno mi vycházelo a najednou prostě se to bortilo, protože jsem to nezvládala všechno pojmout (R8). Při provozu na směny (s cestou např. od 6 do 20 hod.) vznikla potřeba posunout termín odevzdání semestrálních úkolů, nebo problém sehnat si praxi k oboru, na níž už nezbyl čas. Já jsem si říkala, že když toho stihnu co nejvíc, tak potom, když přijedu domů, tak budu mít ten svůj odpočinek celistvý a zasloužený. A mě učení vždycky bavilo..., jinak bych na ten obor nešla. Jenže pak, když to bylo těžší to období, když ti klienti byli i na mě nepříjemní, tak jsem na to neměla vůbec chuť si k tomu sednout a něco dělat do školy (R2). Jiná respondentka pak popsala svoji přípravu do školy jako relaxaci, čas na pití čaje u počítače a přemýšlení o „normálních věcech“, o studiu. Někdy nastalo i dilema priorit péče mezi rodinou a cizími potřebnými, když např. vlastní babička cítila hrdost na vnučku, která pomáhá, ale nakonec žárlila, že totéž neposkytuje jí, zkrátka ve vlastní rodině. Přišly také obavy, jak bude vypadat život pak, kdy pozbudou statut studující v PP, nebudou společensky tak důležité a vyvstane spousta nesplněných úkolů.

Kategorie znevýhodnění

Znevýhodnění bylo způsobeno krizovou situací a zcela odlišnými podmínkami pro život, než měli studující, kteří v PP nebyli. Mezi nejčastěji popisované traumatizující okolnosti patřil strach, stres,

únava, neovlivnitelnost situace, práce na směny, nedostatečné zkušenosti, sociální izolace (od rodiny a vrstevníků), nadměrná odpovědnost, vysoká pravděpodobnost infekce, obavy z nákazy sebe sama a svých blízkých, pocity osamocení: *Oni to pak řešili tím způsobem, že nám dávali víkendy, svátky, aby nemuseli platit za zaměstnance příplatky. A měla jsem se se svojí rodinou celou tu dobu. To bylo asi taky hodně náročný. Protože když oni měli volno, já jsem tam musela. Když já jsem byla doma, tak tady nikdo nebyl* (R3).

Za znevýhodnění lze také považovat nedostatek času a pomoci při zpracování lidského utrpení nebo i smrti. Strach ze smrti popsala jedna z pracujících studentek takto: *Po pravdě nejtěžší pro mě bylo – já jsem se strašně bála, aby tam někdo neumřel. Abych to prostě neviděla* (R1). Velkou zátěž pro nezkušené pracující studentky představovala také kontraproduktivní a často neefektivní systémová lokace zdrojů, personální a materiální zmatek a chaotické přidělování pracovních kompetencí.

Kategorie saturace potřeb

Mezi uspokojené potřeby v PP bezesporu náleží smysluplnost a sounáležitost, jak ostatně dokládá citace jedné studentky: *Aby si s ním [seniorem] někdo lidsky popovídal, něco mu vysvětlil, aby věděl, že není na to sám. Takže pak bylo hezký, když se třeba smáli, nebo když nám*

děkovali, že jsme hodný. A ptali se, jestli tady zůstaneme (R5). Pro dospívajícího je vzhledem k potřebě vlastní (profesní i osobní) důležitosti odměnou ocenění užitečné pomoci, jak o této uspokojené potřebě vypověděla jedna z respondentek: *Dokonce jsem tam dostala pochvalu od jedné paní, tak ona pak říkala, že se mnou byla moc spokojená* (R1). Spokojenost klientů a úleva stávajícím pracovníkům byly zadostiučiněním, stejně jako odhodlání zkusit něco nového a získat do budoucnosti určitou praktickou jistotu. Pohnutky k pomáhání, altruismus a motivace sociální prospěšnosti sytily ve všech případech potřebu smysluplnosti: *...že jsem mohla pomoci tam, kde to bylo potřeba. To je smysl toho, proč studuju to, co studuju. Smysl toho, co chci dělat do budoucna, proč chci pomáhat. A tím jsem si to splnila. To je i důvod, proč jsem šla v obou těch případech, proč jsem se z toho nevymluvila* (R8).

Analýza rozhovorů v tomto ohledu odhalila také výraznou potřebu podpory a vedení. A to nejen z osobního a lidského pohledu, ale i z profesního hlediska. Právě profesní nevyzrálост byla jedním z aspektů kritické situace studujících v PP. Veřejnost například očekávala, že pracovník v sociálních službách (toho času studentky speciální pedagogiky) lidsky a profesionálně doprovodí umírajícího⁵. Studentky byly vrženy do reality umírání v osamocení, nadto neměly mož-

⁵ Přestože ani Zákon o sociálních službách takovou povinnost neukládá a momentálně je služba založena na dobré praxi, vůli a zkušenostech pomáhajícího. *Zakotvení umírání osob v sociálních*

nost seznámit se s potřebnou metodikou. Neměly ani příležitost okamžitě analyzovat a vstřebat vlastní prožívání traumatizujících událostí. Uváděné důvody nás vedly k přesvědčení, že mladý člověk, který během pandemie studoval na vysoké škole a zároveň vykonával PP, byl/je student se specifickými potřebami.

Další potřeby nebyly saturovány v oblasti sdílení zkušeností a opory od profesionálů. Studentky potřebovaly nějakou jistotu, aby věděly, že v tom nejsou samy (R8). V zařízeních ji zpravidla naplňovaly sociální pracovníce a pracovníci v sociálních službách: *Musím říct, že asi dvě kolegyně tam, co mi pomohly, těm bych poděkovala. Ty mě hodně naučily, respektovaly mě, když jsem něco nevěděla, nebyla jsem tak rychlá jako ony, protože jsem to nikdy nedělala. Nedokážu dát třeba během chvíle dvaceti lidem najíst. A to ony už zvládají (R1).* S odstupem času studentky vnímaly jako dominantní právě ty uspokojené potřeby, které je učinily spokojenějšími a odhodlanějšími. O neuspokojených vypovídaly jako o zkušenostech, díky kterým se staly odolnějšími, pro život zkušenějšími.

Rozhovory mj. ukázaly na určité společné osobnostní rysy pracujících studentek – flexibilitu, odolnost, sociální a komunikativní zdatnost, osobní a profesní zodpovědnost, cílevědomost, sebekázeň a schopnost účinné sebereflexe. Poznání sebe sama a dovednost vypořá-

dat se se zátěží vyjadřují respondentky obdobně: *Ale zároveň to vnímám i jako dost důležitou zkušenost do mého života. Někaké uvědomění si a poznání sebe sama a svých hranic (R3).* Většina studentek měla pocit, že studijní povinnosti plnily včas, ale zároveň připustily, že se jim vždy nepodařilo dosahovat stejného výkonu jako před PP.

Reflexe výzkumných výsledků s akcentací specifických potřeb a možností podpory v akademickém prostředí

Ze sdílení zkušeností v PP mj. vyplynulo, že se pro pomáhání v krizi rozhodli studující, kteří vykazují aktivní zájem o studovaný obor (pomáhající profesí), navíc s vysokou mírou protektivní empatie a ochotou nadřadit potřeby druhých nad vlastní saturaci jistoty a bezpečí (Nádvorníková, Brzáková Beksová, 2021, s. 187).

Okamžitá adaptace vyžadovala uspokojení různorodých potřeb. Především se jedná o potřebu jistoty, bezpečí a stabilního podporujícího školního zázemí. Ty dále specifikujeme jako potřebu řešit absenci a mít jistotu adekvátní náhrady, která se ukázala jako nenaplněná. Fakt, že studentky mohly mít oporu v rodině (popsalo 7 z 8 dotázaných) ovšem nenahrazuje absenci podpory na univerzitě.

pobytových službách tak není doposud podpořeno ve smyslu pojetí z hlediska přímé péče o druhou osobu... (Neubaerová, Bronec, 2021, s. 164).

Poměrně překvapivá byla i skutečnost sociálního vyloučení ze studijního kolektivu a frustrace z nepomáhání ze strany spolustudujících na TUL. Nejhorší byl také pocit nekonečnosti, nikdo nevěděl, kdy dojde k úlevě a co bude na konci.

Za standardní specifické potřeby u vysokoškoláků v PP považujeme:

- toleranci absence při výuce (ať už z důvodu výkonu PP nebo nezbytného odpočinku);
- navýšení času na splnění studijních povinností;
- nárok na individualizovanou výuku (zpřístupnění studijních materiálů případně záznamu z výuky);
- právo na výjimečné konzultace k plnění předmětu;
- včasnost, konkretizaci a transparentnost požadavků k zápočtům a zkouškám;
- prostor pro sociální sdílení a duševní podporu;
- speciální pedagogické poradenství za účelem krizové intervence.

Mezi další specifické potřeby, které vyžadují zvláštní okolnosti souběhu studia a PP, jmenujeme:

- dostupnost okamžité i dlouhodobé skupinové a individuální psychoterapie;
- možnost změny zadání tématu BP (v souvislosti s přímými zkušenostmi s PP);
- přidělení studijního facilitátora za účelem kontinuálního doplňování informací o studiu.

Uvědomujeme si, že taková opatření lze realizovat jen za předpokladu systémových úprav, aby nedocházelo k přenosu krize a k neadekvátnímu zatížení vyučujících, kteří například nemají potřebné zkušenosti s poskytováním poradenství apod. Na 4. výzkumnou otázku (Jaký vliv měla PP na jejich souběžné prezenční studium?) odpovídáme následovně: PP kromě osobních a společenských změn navíc výrazně ovlivnila studentský život zúčastněných osob. Tyto změny studentky v PP původně vnímaly jako negativní, ale s odstupem času je považují za smysluplné i profesně hodnotné, a to bez ohledu na diskomfort a dočasný nesoulad se studijními povinnostmi. Navíc PP pozitivně ovlivnila jejich sebehodnocení a motivaci k setrvání v pomáhajících profesích.

Diskuse a navrhovaná opatření

Na základě rozhovorů a popsanych zkušeností jsme se pokusily vcítit do malé skupiny studentek, které souběžně se studiem vykonávaly PP. Cílem příspěvku bylo porozumět jedinečnosti nového společenského fenoménu. Paulík (2017, s. 97–98) uvádí, že intenzita zátěže v nadměrně stresujících okolnostech může znamenat ohrožení života. Kritický stav pramení z negativní konstelace aktuálních podmínek, které navíc mají tendenci se nečekaně a nepříznivě měnit. Situační krize je ovlivněná jak objektivní situací, tak i jejím subjektivním

hodnocením a prožíváním. Studentky shodně vypověděly, že situační krizi mj. zapříčinila jejich reálná očekávání ztrát nebo vážného ohrožení životních hodnot. Předpokladem pro zvládání náročného povolání je vývojově podmíněná emoční transformace, kterou Poláčková Šolcová (2018, s. 164-165) popisuje jako sociální strategii reorganizace emocí. Tyto vyzrálé emoce zajišťují na přelomu adolescence a dospělosti větší emoční stabilitu a zároveň autonomní identitu. O vnitřní stabilizaci pocitů svědčí odhodlání respondentek PP dokončit, a to i za předpokladu neznalosti časové perspektivy, tím pádem reálného rizika odložení či nezvládnutí studijních povinností, resp. nutnosti prodloužení studia.

Některé krizové situace vznikly v souvislosti s tím, že je studentky zažívaly poprvé v životě právě v rámci PP a nevěděly, jak se s nimi vyrovnat. Nebyly na to připraveny a ani jim bohužel nebyla poskytnuta okamžitá náležitá možnost své pocity sdílet. I když studentkám bylo nabídnuto poradenství za účelem krizové intervence a individuální supervize či reflexe PP, využily ji pouze dvě. A právě včasná a správně vedená reflexe na principu supervize mohla v této situaci pomoci, neboť ta má kromě jiných funkcí i funkci podpůrnou (Hawkins & Shohet, 2004, s. 60) a mohla studentkám pomoci nahlédnout na vlastní emoce, zejména na ty negativní (bezmoc, pocit selhání apod.).

V procesu sociální integrace do vrs-

tevnické skupiny (spolustudujících) závisí na identifikaci s cíli, hodnotových představách, normách a rolích (Procházka, 2012, s. 120). Výzkum v tomto ohledu ukázal, že subpopulace studujících v PP prožívala krom celospolečenské izolace i podstatnou segregaci v referenční (studijní) skupině. Nejlépe s ohledem na dané skutečnosti pandemie svoje zkušenosti s pomáháním hodnotily studentky, které mohly PP vykonávat v tandemu, společně dojíždět do zaměstnání nebo byly ve spojení a bezprostředně se mohly kontaktovat za účelem sdílení. *Myslím si, že bych to zvládla znova. Já asi ničeho nelituju* (R6).

Inkluzivní pedagogika prosazuje otevřenou, individualizovanou a na konkrétní potřeby orientovanou podobu učebních procesů, *bez statických výkonnostních norem a umožňující zohlednění specifických vzdělávacích potřeb* (Hájková, Strnadová, 2010, s. 12). Budeme-li proinkluzivní změny ve školství aplikovat do vysokoškolského vzdělávání, je svébytnost studenta podpořena systémovými, organizačními i personálními změnami, které zaručují individualizované vstřícné podmínky pro jeho adaptaci na novou (krizovou) situaci. Jedině tyto podmínky mohou být východiskem pro vnitřní diferenciaci, individualizaci, otevřenost a prosociální orientaci.

Je žádoucí činit preventivní či intervenční programy i nové metody práce se studenty se specifickými potřebami. Cílem rozvoje sebepečce je starost o sebe, jež zlepšuje predikci psychické odolnosti

a zdraví. Dále předchází vzniku duševních poruch této cílové skupiny. Prevence a intervence potenciálně podporují celkový „self-care koncept“ (Petriková, Lichner 2021, s. 102-103). V rámci krizové intervence a na základě vyhodnocení informací o pocitech spojených s výkonem PP byly vytvořeny návrhy změn, k nimž by v případě vzniku dalších obdobných krizových situací mělo v budoucnu dojít. Nemusí se jednat jen o situace spojené s koronavirem, ale jakékoli jiné události, ke které se váže potenciální vznik nouzového stavu a následné vyhlášení PP ze strany krajských úřadů. *Tyto návrhy byly již v únoru roku 2021 předloženy náměstkovi libereckého krajského úřadu. Inovativní predikce se primárně týkaly požadavků na:*

- *spoluúčast katedry při oslovování a následném pracovním zařazení studentů TUL s ohledem na jejich ročník studia a také na jejich dosavadní studijní i praktické zkušenosti;*
- *maximální soulad místa aktuálního bydliště s místem výkonu PP;*
- *okamžité zřízení funkčního on-line prostředí k sdílení a řešení krizové intervence od prvního dne výkonu PP;*
- *nabídku podpůrných skupin s psycho-terapeutickým zaměřením i sociálně právním poradenstvím (Nádvorníková, Brzáková Beksová, 2021, s. 187). Jak bylo s těmito podněty dále pracováno a zda byly zakomponovány do metodik krizového řízení či obdobných dokumentů nevíme, neboť v třetí vlně PP naše studentky již nefigurovaly.*

Závěr

Pandemická situace byla psychicky velice náročná pro všechny z nás, nikoho nevyjímaje. V oblasti vzdělávání to byl nový fenomén nejen pro studující a vyučující, ale především pro studující, kteří byli povoláni k výkonu PP a museli se s ním určitým způsobem vyrovnat. Tento institut byl použit poprvé v historii a nikdo s ním neměl žádné zkušenosti. Výpovědi respondentek a závěry výzkumu jasně deklarují, že máme velký dluh vůči studujícím pomáhajících profesí, a to nejen v oblasti psychohygieny, krizové intervence či možnosti sdílení svých prožitků, ale i v saturaci studijních potřeb, kdy je na ně třeba nahlížet jako na studenty specifickými potřebami, neboť někteří z nich potřebují podporu.

Naše výzkumné sdělení poukazuje na důsledky nově vzniklých situací, které ovlivnily možnosti studijních úspěchů vybraných studentek FP TUL. Za povzbuzující považujeme především zjištění, že studentky svého rozhodnutí pomáhat nelitují, PP vnímají jako smysluplnou, potřebnou a z hlediska profesní kvalifikace prospěšnou. Navíc se ukázalo, že výzvu k PP přijaly studující s vyhraněnou orientací na pomáhající profesi, s již osvojenými pracovními návyky, s dobře vyvinutým smyslem pro povinnost a setrvání v zodpovědnosti. Pozitivně hodnotíme schopnost respondentek reflektovat i nepříznivou životní zkušenost jako poučnou a odhodlání transformovat ji do psychické odolnosti. Naopak kon-

statujeme určité nedostatky v oblasti neuspokojených specifických potřeb této nové subpopulace studujících, jejichž definováním hodláme přispět k nápravě a k lepší budoucí připravenosti na veškeré podobné situace.

Poděkování

Děkujeme všem studentkám KSS FP TUL, které při studiu byly ochotné vykonávat PP a pomohly tak mnoha lidem v koronavirové krizi. Výzkum vznikl díky jejich vstřícnému sdílení zkušeností.

Literatura

- Černá, L. (2010). *Studenti se speciálními vzdělávacími potřebami*. Dostupné z <https://www.vysokeskoly.cz/clanek/studenti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami>.
- Černý, M. (2021). Univerzitní vzdělávání a jeho reakce pandemii COVID-19. *e-Pedagogium*, 21(4), 60–71. Dostupné z https://e-pedagogium.upol.cz/artkey/epd-202003-0002_univerzitni-vzdelavani-a-jeho-reakce-na-pandemii-covid-19.php.
- Goleman, D. (2011). *Emoční inteligence*. Praha: Metafora.
- Hawkins, P., & Shohet, R. (2004). *Supervize v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- Kopecký, P. (2021). Pracovní povinnost studentů za časů pandemie Covid-19, *Acta Universitatis Carolinae*, 67(2), 141–161.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Grada.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Nádvořníková, L., & Brzáková Beksová, K. (2021). Prvotní reflexe pracovní povinnosti u studujících pomáhajících profesí, s. 182–189. In *Politické, ekonomické, sociální a technologické výzvy pro sociální práci*. Sborník textů z XVIII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 23. 9. 2021.
- Neubauerová, L. & Bronec, L. (2021). Doprovázení a vyrovnávání se se smrtí klientů očima pomáhajících pracovníků pobytové služby pro seniory, s. 159–165. In *Politické, ekonomické, sociální a technologické výzvy pro sociální práci*. Sborník textů z XVIII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 23. 9. 2021.
- Paulík, K. (2017). *Psychologie lidské odolnosti*. 2., přeprac. a dopln. vyd. Praha: Grada.
- Petriková, F. & Lichner, V. (2021). Starostlivosť o seba ako protektor rizikového správania adolescentov – projekt výskumu a teoretický model interaktívneho programu, s. 96–104. In *Politické, ekonomické, sociální a technologické výzvy pro*

- sociální práci*. Sborník textů z XVIII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 23. 9. 2021.
- Pletzer, M. (2009). *Emoční inteligence: jak ji rozvíjet a využívat*. Praha: Grada.
- Poláčková Šolcová, I. (2018). *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života: funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada.
- Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika*. Praha: Grada.
- Příkaz děkana FP TUL č. 2/2020. Zápis do druhých a vyšších ročníků na akademický rok 2020/2021. In *Předpisy a dokumenty*. Dostupné z https://www.fp.tul.cz/images/fakulta/opatreni_dekana/prikaz_dekana_2020-02.pdf.
- Příkaz děkana FP TUL č. 3/2020. Stanovení hranice kreditů pro zápis studentů po prvním roce studia do akademického roku 2020/2021. In *Předpisy a dokumenty*. Dostupné z https://www.fp.tul.cz/images/fakulta/opatreni_dekana/prikaz_dekana_2020-03.pdf.
- Sdělení NAÚ v souvislosti s mimořádným opatřením MZD k odvolání přímé výuky na vysokých školách. In *Národní akreditační ústav pro vysoké školství*. Dostupné z https://www.nauvs.cz/attachments/article/156/Methodick%C3%BD%20pokyn%20distančni_vzdelavani_AR_2020-2021.pdf.
- Usnesení č. 69/2020 Sb., o vyhlášení nouzového stavu pro území České republiky z důvodu ohrožení zdraví v souvislosti s prokázáním výskytu koronaviru (označovaný jako SARS CoV-2) na území České republiky. In *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-69/zneni-20200430>.
- Usnesení č. 79/2020 Sb., o zajištění poskytování péče v zařízeních sociálních služeb po dobu trvání nouzového stavu. In *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-79/zneni-20200313>.
- Usnesení č. 90/2020 Sb., k zajištění poskytování zdravotních služeb poskytovateli zdravotních služeb a k zajištění činnosti orgánů ochrany veřejného zdraví po dobu trvání nouzového stavu. In *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-90/zneni-0>.
- Usnesení č. 158/2020 Sb., k zajištění poskytování zdravotních služeb poskytovateli zdravotních služeb a k zajištění činnosti orgánů ochrany veřejného zdraví po dobu trvání nouzového stavu. In *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-158/zneni-20200409>.
- Usnesení č. 122/2021 Sb., k zajištění poskytování zdravotních služeb poskytovateli zdravotních služeb akutní lůžkové péče po dobu trvání nouzového stavu – studenti. In: *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2021-122/zneni-20210308>.
- Usnesení č. 409/2020 Sb., k zajištění poskytování zdravotních služeb poskytovateli zdravotních služeb a k zajištění činnosti orgánů ochrany veřejného zdraví po dobu

trvání nouzového stavu. In: *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-409/zneni-20201210>

Usnesení č. 411/2020 Sb., o zajištění poskytování sociálních služeb a poskytování péče v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc po dobu trvání nouzového stavu. In: *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-411/zneni-20201125>

WILDING, Ch. (2010). *Emoční inteligence: vliv emocí na osobní a profesní úspěch*. Praha: Grada.

Zákon č. 240/2000 Sb., o krizovém řízení a o změně některých zákonů (krizový zákon).

In *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-240>.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.

ThDr. Kateřina Brzáková Beksová, Th.D.

Mgr. et Mgr. Lenka Nádvorníková, Ph.D.

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra sociální práce a speciální pedagogiky, Technická univerzita v Liberci

katerina.brzakova.beksova@tul.cz

lenka.nadvornikova@tul.cz